

УДК 378.001 (045)

КРИСТИНА ШЕВЧУК,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Україна, Чернівці, Чернівецький національний університет імені Юрія Федоровича)
KRYSTYNA SHEVCHUK,
candidate of pedagogics, assistant professor
(Ukraine, Chernivtsi, Chernivtsi Yurii Fedkovych National University)

Особливості формування життєвих компетентностей у навчально-виховному процесі початкової школи

The Peculiarities of Forming Life Competencies in the Educational Process in Elementary School

Стаття присвячена актуальній проблемі сучасної педагогічної парадигми – формування у молодших школярів ключових компетентностей. Використання даного терміну у науковому обігу зумовлено вимогами оновленого Державного стандарту, що орієнтує педагогічну науку і практику на виховання в учнів початкової ланки освіти відповідного життєвого досвіду, індивідуальної системи ціннісних орієнтацій та ставлень. Акцентовано увагу на актуальності окресленого феномену у педагогічній освіті сьогодення. Розглянуто особливості формування життєвих компетенцій у дітей молодшого шкільного віку, що зумовлюються чутливістю даного вікового періоду, домінуючим видом діяльності, диференційованим підходом до класифікації компетентностей, специфікою формування ключових предметних компетентностей. Зроблено висновок про необхідність та механізми формування життєвих компетенцій в учнів початкової школи.

Ключові слова: *компетенція, компетентність, компетентний підхід, особливості формування, чутливий вік, життєтворчість.*

The attention is focused on the fact that the changes taking place in modern society require reorienting of the school system for the formation of pupils' life competencies that will enable them to be oriented in today's society, information space, the job market, studies, perform important social tasks, respond to the needs of the time. The concept of «competence» has been spread in connection with the modernization of the education system in Ukraine. It was found that the ability and skills of primary school children, formed in the educational process, mean willingness to reach the goal in training activities, that is to receive «knowledge in action». Based on the analysis of the literature sources it has been determined that the competences of primary school children are formed in the knowledge, experience, values, aptitudes, acquired through training oriented to independent students' inclusion in the educational process.

The acquisition of general learning and target competencies are the foundation of further successful pupils' learning in the secondary school. The concept of «competence» has been specified, which is defined as the ability to apply their knowledge, skills, ways of activity, their own experience in unconventional situations to address specific vital issues. Competence is a personal form, which manifests itself in the active independent human actions. The features of the formation of competencies of primary school pupils through the prism of person-oriented learning, the concepts of activity character of getting education have been analyzed.

Key words: *competency, competence, competence approach, peculiarities of forming, sensitive age, vital creative work.*

Постановка проблеми у загальному вигляді... Система освіти XXI ст. відповідно до вимог сучасного світу потребує докорінного переосмислення, практичної реалізації базових принципів компетентності – навчитися пізнавати, навчитися працювати, навчитися жити. Саме розвиток цих ключових компетентностей учнів має стати основним завданням сучасної школи. Сучасна школа, як соціально-педагогічна система, покликана забезпечити досягнення таких освітніх результатів, які б відповідали цілям розвитку особистості й сучасним вимогам суспільства. Вона має створити умови для розкриття потенціалу самопізнання, самооцінки, саморегуляції і самореалізації, інтеграції в соціокультурний простір, допомогти учням в оволодінні технологіями життєтворчості.

Відповідаючи запитам часу, сучасна школа, має вирізнятися:

- спрямованістю на розвиток самосвідомості особистості, як інструменту перетворення дійсності, оволодіння нею прийомами самоосвіти й самовдосконалення;*
- переходом з режиму функціонування на режим розвитку;*

– глибокою й широкою диференціацією змісту навчання.

Компетентнісний підхід в освіті покликаний подолати прірву між освітою і життям. Місце традиційної освітньої парадигми займає нова освітня парадигма, в основі якої – формування життєвої компетентності школяра, що передбачає мобільність знань, гнучкість методів і критичність мислення, здатність використовувати набуті знання на більш високому рівні, переносити їх у різні ситуації, застосовувати практично.

Формування компетентностей учнів відбувається в процесі обов'язкової взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу. Тому, основною метою вчителя стає формування ключових компетенцій учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій... У сучасній науково-педагогічній літературі цій проблемі присвячена значна кількість праць вітчизняних і зарубіжних педагогів (Н.М.Бібік, О.Я.Савченко, І.Г.Єрмаков, В.Р.Ільченко, Н.Ф.Голованова, Г.К.Селевко, А.В.Хуторський та ін.). Ґрунтовність дослідження цієї проблеми засвідчують праці вітчизняних науковців В.І.Бадер, О.М.Біляєва, І.Д.Беха, Л.О.Варзацької, М.С.Вашуленка, Л.С.Виготського, С.І.Дорошенка, В.А.Каліш, Л.М.Паламар, Л.В.Пироженко, О.І.Пометун, І.О.Синиці, В.А.Семиченко, в яких розглянуто різні її аспекти: дидактичні, психологічні, методичні, педагогічні.

Формулювання цілей статті... Мета статті полягає у розкритті актуальності та особливостей формування життєвих компетентностей молодших школярів.

Виклад основного матеріалу... Науковці по-різному тлумачать поняття компетентності, тому не існує загальної думки щодо визначення єдиного змісту ключових компетенцій та особливостей розвитку компетентностей школяра початкової школи. Саме в початковій школі закладаються основи формування базових життєвих компетенцій особистості.

Молодший шкільний вік характеризується радикальною зміною місця дитини в системі суспільних стосунків, а, отже, новою соціальною ситуацією розвитку. Зміст цієї ситуації визначають взаємини дитини з учителем, який стає для неї «послом суспільства». Під його впливом дитина активно й усвідомлено оволодіває соціальними нормами, хоча б лише їх зовнішніми формами, оскільки проникнути у сутність справжніх стосунків між людьми вона ще не здатна.

Саме молодший шкільний вік є перехідною ланкою особистості від позиції дошкільника до нової «соціальної позиції» (Л.І. Божович) – який вже має коло важливих обов'язків і прав, а також займає нове положення в суспільстві. Самостійність, організованість, керування власною поведінкою та здатність до прийняття рішень є суттєвою складовою особистості молодшого школяра, яка зумовлює характер її соціальної активності, здатності до вироблення нових стратегій життєдіяльності, початкових елементів адаптації до стрімких соціально-економічних змін у суспільстві [2, с. 237].

Основні завдання, що стоять перед початковою школою в роботі над формуванням життєвих компетенцій це:

- діагностика особистості учня, виховного потенціалу та стосунків у його сім'ї;
- адаптація учня до шкільного середовища, розвиток його позитивних якостей та корекція вад;
- визначення компетенції індивідуальної навчально-виховної програми учня і концепції індивідуальної життєвої програми, здатностей і мотивів, перших життєвих задумів;
- засвоєння учнями (самостійне, творче) основних елементарних шкільних знань, умінь, навичок [1, с. 341].

Одна з основних пріоритетних соціальних якостей особистості і є компетентність. Саме набуття життєво важливих компетентностей може дати людині можливість орієнтуватися в сучасному суспільстві, інформаційному просторі, швидкоплинному розвитку ринку праці, подальшому здобутті освіти тощо.

За тлумачним психологічним словником «компетентність від лат. *competens* – відповідний, здатний – психосоціальна якість, яка означає силу і впевненість, що виходять із почуття власної успішності й корисності, які дають людині усвідомлення своєї спроможності ефективно взаємодіяти з оточенням.»

Під компетентністю сьогодні розуміється інтегрована характеристика якостей особистості людини і рівня її підготовки до виконання діяльності у певній галузі діяльності.

Компетентність включає когнітивний, емоційно-вольовий, комунікативний, діяльнісний компоненти. Поняття компетентності передбачає сукупність фізичних та інтелектуальних якостей людини і властивостей, необхідних людині для самостійного й ефективного виходу з різних життєвих ситуацій, щоб створити кращі умови для себе в конструктивній взаємодії з іншими.

Компетентність означає не лише наявність знань про різні аспекти життя людини, а й навичок творчого володіння інтелектуальним і фізичним інструментарієм, здатності взаємодіяти з іншими людьми в різних ситуаціях, характеризує повноту, достатність та адекватність здійснюваних дій, що базуються на наявності відповідного практичного досвіду.

Розглядаючи компетентність, важливо враховувати не тільки те, що знає людина і якими

методами вона користується, але і те, що рухає її діями, які погляди вона поділяє, як вона реагує на різні ситуації, причому все це розглядається не окремо, а в цілому. Зовнішня дійсність структурується відповідно до внутрішньої, а внутрішня, у свою чергу, відтворює вплив навколишнього середовища.

Компетентність – виражається готовністю до здійснення будь якої діяльності, у специфічній здатності приймати рішення й нести відповідальність за їх реалізацію в життєвих ситуаціях [1, с. 67].

Прояв компетентності можна оцінити тільки на основі сформованої в людини сукупності практичних умінь та її поведінкових реакцій. Певний інтерес становить розгляд проблем ключової компетентності з позицій культурно-історичної теорії вищих психічних функцій Л.С.Виготського. За цією теорією, інтелектуальний розвиток індивіда відбувається завдяки оволодінню ним значеннями слів і візуальною символікою, а також процесуально-діяльним підходом (С.Л.Рубінштейн, А.В.Брушлинський, Л.А.Венгер), в якому ключовим поняттям є «мислення-здатність», тобто сутністю інтелектуального виховання має бути формування в індивіда здатності розуміти й генерувати нові думки. Досить новим є поняття рефлексивної компетентності (уміння поставити себе на місце іншого), яке визначається в дослідженнях О.А.Поліщук [4, с. 211].

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що поняття життєва компетентність – не нове. Життєва компетентність – це знання, життєвий досвід особистості та її життєтворчі здатності, необхідні для розв'язання завдань і готовність здійснення індивідуального життєвого проекту. Життєва компетентність передбачає свідоме і несвідоме ставлення до виконання особистістю її життєвих і соціальних ролей, вона пов'язана з самовдосконаленням людини.

Компетентність передбачає відповідно віку, можливостям та індивідуальній історії життя дитини рівень розвитку особистісних механізмів, зокрема таких, як наслідування, ідентифікація, імітація, емпатія, рефлексія, образ «Я», совість.

На думку вчених, вагомим чинником формування життєвої компетентності є діяльність, процес учіння. За умови конструювання діяльності інтенсивно формується теоретичне мислення, що відтворює зміст різноманітних форм суспільної свідомості, вихованості дитини.

Процес формування ключових життєвих компетентностей буде ефективним і результативним лише тоді, коли він буде системним.

Формування компетентностей відбувається в процесі різноманітних видів діяльності на уроках та поза уроками: активних, пасивних, інтерактивних, індивідуальних, групових і т.д. Всі вони важливі, бо діюча особистість повинна зуміти виконати й просту, механічну роботу, й складну творчу. Проте, творчі види роботи – найважливіші, бо дитину в майбутньому чекає освоєння світу, а це не виконання вправи за зразком, це безперервна творчість, постійне розв'язання нестандартних завдань. Ще Сократ говорив: «Поставити дитину у безвихідь – значить поставити її у більш сильну позицію, оскільки тоді вона захоче дізнатися про щось нове й не зможе бути задоволеною, перебуваючи в стані незнання, вона неодмінно захоче вийти з такого стану, тобто – дізнатися» [6, с. 179].

У початковій школі має завершитися формування життєвих навичок з усіх майбутніх життєтворчих компетенцій особистості. Виходячи з того, що провідною діяльністю молодшого школяра є навчальна, ми вважаємо, що найдоцільнішим і найактуальнішим для цього віку є формування навчально-пізнавальної компетентності, яка служить необхідною передумовою формування всіх компетентностей. Для реалізації цієї мети, початкова школа має вирішити наступні завдання:

- сформувати в учня інтелектуальні вміння (читати, писати, висловлювати власну думку усно та письмово, активно слухати, коректно формулювати, задавати питання, отримувати та аналізувати інформацію з друкованих книг, журналів, газет та, за допомогою комп'ютерних навичок, з електронних джерел (Інтернет);

- формувати навички прогнозування власної життєдіяльності (діяльності) на найближчий період життя (день, місяць);

- актуалізувати потребу та створити реальні умови, необхідні для самостійного прийняття учнем рішень; сформувати найпростіші необхідні навички обґрунтування (оцінки), деталізації та планування реалізації власного рішення в реальних життєвих умовах;

- створювати умови та дієво підтримувати (педагогічними засобами) формування елементарних життєвих та соціальних навичок учня (щодо пізнання, спілкування, практичної діяльності), необхідних для реалізації його власних рішень, успішного вирішення актуальних життєвих завдань;

- заохочувати учня до самостійного контролю та організації власного життєвого часу, посилюючи самовиховання [3, с. 25].

Якщо говорити про концептуальні засади оновленої початкової школи, то це, перш за все,

школа, спрямована на потреби дитини, школа, робота якої ґрунтується на ідеях гуманізації, диференціації, інваріантності, інтеграції тощо.

Найбільше відповідає цим ідеям особистісно-орієнтована педагогіка. Її сутнісні ознаки такі:

- суб'єкт-суб'єктне гуманне співробітництво всіх учасників навчально-виховного процесу;
- діагностично-стимуляційний спосіб організації навчального пізнання;
- діяльнісно-комунікативна активність учнів;
- проектування учителем (а потім й учнями) індивідуальних досягнень учнів в усіх видах діяльності, сенситивних їх розвитку;
- урахування в змісті, методиках, системі оцінювання широкого діапазону особистісних потреб і можливостей дітей у здобутті якісної освіти [5, с. 70].

Одним із головних завдань роботи вчителя початкових класів є формування найважливішої компетентності – «уміння учнів самостійно вчитися». Наявність цього вміння програмує індивідуальний досвід успішної праці учня, запобігає перевантаженню, сприяє пізнавальній активності, ініціативі, раціональному використанню часу та засобів учіння.

Тільки розуміючи діяльність як цілісний і багатофункціональний процес, можна обґрунтувати сутність поняття «уміння вчитися» та його компонентів з урахуванням специфіки навчальної діяльності (за О.Я.Савченко).

Ця структура навчальної діяльності передбачає, що учень:

- сам визначає мету діяльності або приймає учителеву;
- проявляє зацікавленість навчанням, докладає вольових зусиль;
- організовує працю для досягнення результату;
- відбирає або знаходить потрібні знання, способи для розв'язання задачі;
- виконує в певній послідовності сенсорні, розумові або практичні дії, прийоми, операції;
- усвідомлює свою діяльність і прагне її вдосконалити;
- має навички й уміння самоконтролю та самооцінки [2, с. 321].

У молодших школярів формується розгорнута навчальна діяльність (уміння вчитися) шляхом оволодіння організаційними, логіко мовленнєвими, пізнавальними і контрольно-оцінними вміннями і навичками, особистий досвід культури поведінки в соціальному та природному оточенні, співпраці у різних видах діяльності. Ключова компетентність – уміння учнів самостійно вчитися охоплює багато загальних навчальних і пізнавальних умінь. При цьому не можна ігнорувати мотиваційний компонент уміння самостійно вчитися. Мотив є формою прояву потреби людини, спонукання до діяльності. Він має на меті пробудити і закріпити в дитини стійке позитивне ставлення до навчальної діяльності, викликати допитливість, пізнавальний інтерес, закріпити особистісно значущий сенс навчальних дій, формувати в учнів внутрішню потребу самостійно навчатися.

Мотиви учіння в кожній дитини – глибоко особистісні, індивідуальні. Тому вчитель має все це враховувати в роботі і орієнтуватися не на учня взагалі, а на конкретні типи ставлення дітей до навчання, що визначилися в певному класі. Розв'язання таких актуальних проблем можливе лише на основі використання нових педагогічних технологій. Так, освітня технологія розвитку критичного мислення вчить дітей спілкуватися, розмірковувати, чути та слухати інших, зокрема на основі прочитаних творів, ситуації морального вибору чи життєвих ситуацій учитель навчає дітей висловлювати власну точку зору, вислухувати думку товариша, узгоджувати їх та доходити до порозуміння, формують соціальну компетентність школярів. А робота в групах, дискусії, проведення бібліотечних уроків допомагає формувати комунікативну компетентність. Коли молодші школярі під керівництвом і за допомогою вчителя аналізують навчальний матеріал, виділяють у ньому загальне відношення, а потім його конкретні прояви, в них формується поняття як принцип орієнтації у розмаїтті цього матеріалу. Це шлях теоретичного ставлення до дійсності та необхідних для цього здібностей. До останніх, передусім, належать рефлексія – усвідомлення дитиною способів власних навчальних дій, та внутрішні дії. Найголовніше в рефлексії в навчальній діяльності – це рефлексія на самого себе, відстеження нових досягнень і змін, що пройшли [6, с. 218].

Висновки... У початковій школі має завершитися формування життєвих навичок з усіх майбутніх життєтворчих компетенцій особистості. Виходячи з того, що провідною діяльністю молодшого школяра є навчальна, ми вважаємо, що найдоцільнішим і найактуальнішим для цього віку є формування навчально-пізнавальної компетентності, яка служить необхідною передумовою формування всіх компетентностей. Отже, стрижневими завданнями початкової школи сьогодні є створення умов для утвердження особистісного навчання, орієнтація на реалізацію компетентнісного підходу до змісту освіти, на формування універсальних ключових компетенцій.

Список використаних джерел і літератури / References:

1. Життєва компетентність особистості / За ред. Л.В. Сохань, І.Г. Сохань, Г.М. Несен. – К. : – Богдана, 2003. – 520 с. / *Zhyttieva kompetentnist osobystosti / Za red. L.V. Sokhan, I.H. Sokhan, H.M. Nesen. – K. : – Bohdana, (Vital Competence of a Personality) 2003. – 520 p. [in Ukrainian]*
2. Життєва компетентність особистості: від теорії до практики. Науково-етодичний посібник / За наук. ред., І. Г. Єрмакова. – Запоріжжя: Центріон, 2005. – 489 с. / *Zhyttieva kompetentnist osobystosti: vid teorii do praktyky. Naukovo-etodychnyi posibnyk / Za nauk. red., I. H. Yermakova. – Zaporizhzhia: Tsentriion, (Vital Competence of a Personality: from Theory to Practice) 2005. – 489 p. [in Ukrainian]*
3. Можаяєва О. М. Формування і розвиток основних компетентностей особистості в початковій школі // Початкова освіта. – 2009. – № 32. – С. 23–27 / *Mozhaieva O. M. Formuvannia i rozvytok osnovnykh kompetentnostei osobystosti v pochatkovii shkoli // Pochatkova osvita. (Formation and Development of the Basic Competences of a Personality at Primary School) – 2009. – Issue 32. – pp. 23-27 [in Ukrainian]*
4. Павлютенков Є. М. Орієнтуватися на життєву компетентність людини. Школа життєтворчості особистості: Науково-методичний збірник / Ред. кол. В. М. Доній (голова), Г. М. Несен (заст. голови), І. Г. Єрмаков (наук. ред.) та ін. – К. : ІСДО, 1995. – 480 с. / *Pavliutenkov Ye.M. Oriientuvatsia na zhyttievu kompetentnist liudyny. Shkola zhyttietvorchosti osobystosti: Naukovo-metodychnyi zbirnyk / Red.kol. V.M.Donii (holova), H.M.Nesen (zast.holovy), I.H.Yermakov (nauk.red.) ta in. (To Orient to the Vital Competence of a Person. School of Vital Creative Work of a Personality) – K. : ISDO, 1995. – 480 p. [in Ukrainian]*
5. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті / О. І. Пометун / Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : «К.І.С.», 2004. – С. 66-72. / *Pometun O.I. Dyskusiiia ukrainskykh pedahohiv navkolo pytan zaprovadzhennia kompetentnisnoho pidkhdou v ukrainskii osviti / O. I. Pometun / Kompetentnisnyi pidkhdid u suchasni osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektyvy: Biblioteka z osvitnoi polityky / Pid zah. red. O.V.Ovcharuk. (Discussion of Ukrainian Pedagogues as for the Questions of Introduction of Competence Approach in Ukrainian Education)– K.: «K.I.S.», 2004. – pp. 66-72. [in Ukrainian]*
6. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості та детермінанти його побудови / Т. М. Титаренко // Мистецтво життєтворчості особистості: У 2 ч. Ч.1. Теорія і технологія життєтворчості: Наук.-метод. Посібник. – К, 1997. – 231 с. / *Tytarenko T.M. Zhyttieviy svit osobystosti ta determinanty yoho pobudovy (Vital World of a Personality and Determinants of its Forming) / T.M. Tytarenko // Mystetstvo zhyttietvorchosti osobystosti: U 2 ch. Ch.1. Teoriia i tekhnolohiia zhyttietvorchosti: Nauk.-metod. Posibnyk. – K, 1997. – 231 p. [in Ukrainian]*

Дата надходження статті: «14» жовтня 2015 р.

Стаття прийнята до друку: «3» листопада 2015 р.

Рецензенти:

Завгородня Т. – доктор педагогічних наук, професор
Романишина Л. – доктор педагогічних наук, професор

Шевчук Кристина – доцент кафедри педагогіки та методики початкової освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, кандидат педагогічних наук, доцент, e-mail: hanna-bugar@ya.ru

Shevchuk Krystyna – assistant professor of the department of pedagogy and methods of primary education of Chernivtsi Yurii Fedkovych National University, candidate of pedagogics, assistant professor, e-mail: hanna-bugar@ya.ru